

УДК 94(367):811.16'373.6"7123"

РУСЬ: ПОМОРСЬКІ СЛОВ'ЯНИ ЧИ ВАРЯГИ?

Леонтій ВОЙТОВИЧ

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, e-mail: lev67420@ukr.net
Кафедра історії середніх віків та візантиністики*

У статті розглядаються проблеми дискусії норманістів та антинорманістів на сучасному етапі у світлі дослідження етимології назви Русь. Показані вразливі сторони гіпотези слов'янського (ободрицького) походження Рюрика та Русі.

Ключові слова: Русь, Рюрик, ободричі, вікінги, норманізм, антинорманізм, Бертинські аннали.

З XVIII ст., коли почалася справжня наукова критика літописів, зав'язалася дискусія між норманістами (прихильниками правдивості літописної інформації про “запрошення варягів Рюрика і його братів”) та антинорманістами, які намагалися цю інформацію спростувати. Відразу визначилися пріоритети обох сторін, які упродовж століть залишаються незмінними, як і система доказів, на яких вони базуються. Перша сторона, якій патріотизм не дозволяв визнати скандинавське походження династії Рюриковичів і роль вікінгів у становленні Русі, відзначалася надмірною емоційністю, безапеляційністю тверджень аж до небажання слухати аргументацію опонентів і, як правило, поверховим ознайомленням зі скандинавськими джерелами та повним незнанням скандинавських мов. Улюбленим заняттям антинорманістів стали пошуки доказів слов'янського походження Рюрика та Аскольда і доведення переваг слов'ян над норманами. Друга сторона, яка спочатку була в меншості, намагалася базувати свої твердження на ретельному дослідженні джерел, етимології імен та назв і накопиченні археологічного матеріалу, що, врешті, стало вирішальним. Періодично в чисто наукову дискусію втручалася політика, і антинорманісти (в межах певної території) святкували перемогу, ще більше віддаляючись від своїх опонентів, праці яких ставали для них взагалі недоступними (як через мовні бар'єри, так і через практично повну відсутність їх у радянських бібліотеках).

В останні десятиріччя XX–на початку XXI ст. спостерігається новий спалах суперечок. Сучасні антинорманісти¹ спираються в основному на старі версії Ю.Венеліна

¹ Сахаров А.Н. Рюрик, варяги и судьбы российской государственности // Сборник Русского исторического общества. Т.8 (156). Антинорманизм. Москва, 2003. С.9–17; Меркулов В.И. Немецкие генеалогии как источник по варяго-русской проблеме // Там само. С.135–139; Його ж. Откуда родом варяжские гости? Генеалогическая реконструкция по немецким источникам. Москва, 2005; Його ж. Гюстроавская ода и мекленбургская генеалогическая таблица // Судьба России в современной историографии. Сб. ст. памяти А.Г.Кузьмина. Москва, 2006. С.172–184; Фомин В.В. Варяжский вопрос: его состояние и пути разрешения на современном этапе // Там само. С.257–269; Його ж. Варяги и варяжская Русь. Москва, 2005; Васильева Н.И. Русь и варяги. Москва, 2005.

(Гуци)², Д. І. Гловайського³, С. А. Гедеонова⁴, В. Б. Вілінбахова⁵, А. Г. Кузьміна⁶. Одним з основних аргументів, на яких вони базуються, є відома ода з нагоди шлюбу мекленбурзького герцога Карла Леопольда з Катериною Іванівною, дочкою Івана V, племінницею Петра I⁷. Мекленбурзькі історики Бернард Латом (початок XVII ст.), Іоганн-Фрідріх Хемніц (XVII ст.), Фрідріх Томас (1717) та Магнус Іоганн фон Бер у своїх версіях спиралися на стару мекленбурзьку легенду. Вони стверджували, що 28-й король вендів Вінцлав (Witzan, Wilzan), який нібито жив у часи Карла Великого, одружився з дочкою князя Русі і Литви. Від того шлюбу народився син Готлейб (Godlaibum, Gutzloft), який мав трьох синів з іменами Rerich, Siwar та Truwar. Цю легенду повторили К.Марм'є (1840) та Ф.Штадемунд (1848)⁸. Співзвучність назв “венди” та “венеди” переконала прихильників цієї версії у безперечному походженні Рюрика та русів з поморських слов'ян. Мекленбурзьких істориків справедливо критикували ще В.Татищев⁹ та Г.З.Байер¹⁰.

Це не завадило С.Гедеонову висунути версію походження Рюрика з племені поморських слов'ян – ободричів. Саме ім'я Рюрик він вважав похідним від “rарог” – “сокіл”¹¹. Як додатковий аргумент учений запропонував свою інтерпретацію “знака Рюриковичів” – тризуба – як зображення сокола-реріка (“зображений на Ігоревій гривні птах з піднятими кігтями може бути сокіл-рерік”¹², але яке зображення мав на увазі дослідник і яку “Ігореву гривню” – невідомо). Версію С.Гедеонова відразу ж заперечили М.Погодін¹³ та Й.Первольф¹⁴, проте згодом її активно підтримав В.Вілінбахов, доводячи, що варяги – взагалі балтійські слов'яни¹⁵. О.Рапов, який вбачав у тризубі

² Венелин Ю. О происхождении славян вообще и россов в особенности (1836–1839?) // Сборник Русского исторического об-ва. Вып.8 (156). Москва, 2003. С.21–83; *Його ж.* Скандинавомания и ее поклонники или столетие изыскания о варягах. Москва, 1842; *Його ж.* О нашествии завислянских славян на Русь до Рюрьковых времен // Общество истории и древностей российских. Москва, 1848; *Його ж.* Известия о варягах арабских писателей и злоупотребления в истолковании оных // Чтения в Об-ве истории и древностей российских. Москва, 1870. Кн.4. С.1–18.

³ *Иловайский Д.И.* О мнимом призвании варягов. Из исследований о начале Руси. Москва, 1871; *Його ж.* Разыскания о начале Руси. Вместо введения в русскую историю. Москва, 1876.

⁴ *Гедеонов С.А.* Отрывки из исследований о варяжском вопросе. Санкт-Петербург, 1862; *Його ж.* Варяги и Русь. Ч.1–2. Санкт-Петербург, 1876.

⁵ *Вилинбахов В.Б.* Балтийские славяне и Русь // *Slavia occidentalia*. Т.22. Poznań, 1962; *Його ж.* Несколько замечаний о теории А.Стендер-Петерсона // Скандинавский сборник. Вып.6. Таллин, 1968; *Його ж.* Об одном аспекте историографии варяжской проблемы // Скандинавский сборник. Вып.7. Таллин, 1969; *Його ж.* По поводу некоторых замечаний П.Н.Третьякова // Советская Археология. 1970. № 1; *Його ж.* Современная историография о проблеме: балтийские славяне и Русь // Советское славяноведение. 1980. № 1. С.79–84.

⁶ *Кузьмин А.Г.* К вопросу о происхождении варяжской легенды // Новое о происхождении нашей страны. Памяти М.Н.Тихомирова. Москва, 1967. С.42–53; *Його ж.* “Варяги” и “русь” на Балтийском море // Вопросы истории. 1970. № 10. С.28–55; *Його ж.* Об этнической природе варягов // Вопросы истории. 1974. № 3. С.54–83; *Його ж.* Облик современного норманизма // Сборник Русского исторического об-ва. Т.8 (156). Антиноманизм. Москва, 2003. С. 214–256.

⁷ *Thomas F.* Die nahe Anverwandtschaft des Herzogs Carl Leopold mit der Furstin Catharina fon Rusland. Gustrow, 1716.

⁸ *Войтович Л.* Рюрик: легенди і дійсність. Стан дискусії на початку XXI ст. // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені Івана Франка. Вип.7. Львів, 2005. С.28.

⁹ *Татищев В.Н.* История государства Российского. Т.1. Москва, 1968. С.293.

¹⁰ “I позаяк у Вітислава короля два сина були, один Трасік, якого діти знані, другий Годелайб, якого діти невідомі, то оному Руріка, Трувера і Сінава приписали [Б.Латом та І.-Ф.Хемніц – Л.В.]” (Байер Г.-З. Сочинение о варягах // Пер. В.Кондратовича // Записки Академии наук. – Т.4. – Санкт-Петербург, 1728. – С.42; Сочинение о варягах автора Феофила Сигафра Базра. Санкт-Петербург, 1747. С.6–7).

¹¹ *Гедеонов С.А.* Варяги и Русь. Ч.1. Санкт-Петербург, 1876. С.191–194.

¹² Там само. Ч.2. Санкт-Петербург, 1876. С.XXXIV.

¹³ *Погодин М.П.* Г.Гедеонов и его система о происхождении варягов и Руси. Санкт-Петербург, 1864; *Його ж.* Борьба не на живот, а на смерть с новыми историческими ересями. Москва, 1872; *Його ж.* Три заметки о начале русского государства // *Slavia*. Vol.1. 1932. S.118–132.

¹⁴ *Первольф И.И.* Германизация балтийских славян. Санкт-Петербург, 1876; *Його ж.* Варяги-Русь и балтийские славяне // Журнал министерства народного образования. Ч.192. 1877. № 7. С.37–97.

сокола, що летить униз, висловив здогад, що сокіл міг бути родовим тотемом Рюрика, зазначаючи при цьому, що цей птах не був божеством ні слов'ян, ні скандинавів¹⁶.

Аргументи В.Вілінбахова та О.Рапова переконали багатьох дослідників¹⁷, хоча будь-які лінгвістичні докази цієї гіпотези відсутні. На підтвердження “західного” походження ільменських слов'ян також немає жодних переконливих археологічних матеріалів. Важко повірити, що ободрицькі поселенці, не залишивши жодних слідів на побережжі, відразу зайшли далеко вглиб території, заселеної фінськими племенами, і перемогли їх, що без масового притоку з метрополії взагалі неможливе. Що ж стосується мови новгородських берестяних грамот, у якій лінгвісти знаходять близькість до мов західних слов'ян, то ця проблема лежить у зовсім іншій площині. Це проблема слов'янського етногенезу та походження ільменських словен, які разом з радимичами та вятчичами могли мати західні корені.

Версію ободрицького походження Рюрика підхопили і прихильники відомого фальсифікату – “Велесової книги” – С.Лісний та С.Ляшевський, які доводили, що Гостомисл був старшим сином Годлава, який загинув у 844 р.¹⁸ Але проблема походження цієї легенди, яка не підтверджується іншими джерелами і могла бути простим використанням знаної версії походження династії Рюриковичів для прив'язки князів до своєї країни¹⁹, як і інтерпретації тризуба²⁰, далекі від свого вирішення. Недавно свою версію тризуба

¹⁵ *Вілінбахов В.Б.* Волх и Рюрик – патронимы преданий и легенд новгородской земли // Русский фольклор. Вып.13. 1972. С.23.

¹⁶ *Рапов О.М.* “Знаки Рюриковичей” и символ сокола // Советская Археология. 1968. № 3. С.62–69.

¹⁷ *Толочко П.П.* Древняя Русь. Киев, 1987. С.20–21.

¹⁸ *Войтович Л.В.* Рюрик: легенды и действительность // Исследования по русской истории и культуре. Сборник статей к 70-летию профессора И.Я.Фроянова. Москва, 2006. С.114.

¹⁹ *Пчелов Е.В.* Происхождение династии Рюриковичей // Труды Историко-Архивного Института. Т.34. Сборник статей геральдического семинара Историко-Архивного Ин-та Российского государственного гуманитарного ун-та. Вып.1. Москва, 2000. С.140–183; *Його ж.* Генеалогия древнерусских князей IX – начала XI в. Москва, 2001. С.65–67.

²⁰ *Толстой И.И.* Древнейшие русские монеты Великого княжества Киевского. Нумизматический опыт. Санкт-Петербург, 1882. С.165–183; Б. и Ч. [*Болсуновский К.В.* и *Чернев Н.П.*] Заметка о загадочной фигуре на монетах Великого княжества Киевского. Киев, 1889; *Його ж.* Родовой знак Рюриковичей, великих князей Киевских. Киев, 1908; *Орешиников А.В.* Новые материалы по вопросу о загадочных фигурах на древнейших русских монетах // Археологические известия и заметки Московского археологического об-ва. Т.10. Москва, 1894. С.301–311; *Його ж.* Классификация древнейших русских монет по родовым знакам // Известия АН СССР. Серия 7. Отделение гуманитарных наук. 1930. № 2. С.87–112; *Arne T.J.* Sveriges förbindelser med Ostern under Vikingatiden // Fornvannen meddelanden fran Kungl Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens. № 6. Stockholm, 1911. Н.1–2. С.47–48; *Крип'якевич І.* Герб України // Календар товариства “Просвіта” на 1914 р. Львів, 1914. С.126–131; *Левшиновский М.С.* Что означает загадочная фигура на монетах великих князей // *Левшиновский М.С.* Спорные вопросы русской нумизматики. Петроград, 1915; *Грушевський М.* Про гербові знаки України // Народна воля (Київ). № 101. 3.09.1917; *Лихачев Н.П.* Материалы для истории византийской и русской сфрагистики // Труды Музея палеографии. Вып.1. Ленинград, 1928; *Його ж.* Печати с изображением тамги или родового знака // Там само. Вып.2. Ленинград, 1930. С.56; *Таубе М.А.* Загадочный родовой знак семьи Владимира Святого // Сборник статей, посвященных П.Н.Миллокову, 1859–1929. Прага, 1929. С.117–135; *Його ж.* Родовой знак семьи Владимира Святого в его историческом развитии и государственном значении для древней Руси // Владимирский сборник в память 950-летия крещения Руси, 988–1938. Белград, 1939. С.89–112; *Рыбаков Б.А.* Знаки собственности в княжеском хозяйстве Киевской Руси в X–XII вв. // Советская археология. Т.6. 1940. С.227–257; *Андрусак М.* Тризуб. Б. м., 1947; *Янин В.Л.* Древнейшая русская печать X в. // Краткие сообщ. Ин-та истории материальной культуры. Вып.57. Москва, 1955; *Його ж.* Княжеские знаки суздальских Рюриковичей // Там само. Вып.62. Москва, 1956. С.3–16; *Його ж.* Актовые печати Древней Руси X–XV вв. Т.1–2. Москва, 1970; *Ширинский С.С.* Ременные бляшки со знаком Рюриковичей из Бирки и Гнездова // Славяне и Русь. Сборник статей в честь Б.А.Рыбакова. Москва, 1968. С.215–223; *Молчанов А.А.* Подвески со знаками Рюриковичей и происхождение древнерусской буллы // Вспомогательные исторические дисциплины. Т.7. Ленинград, 1976. С.68–91; *Його ж.* Об атрибуции лично-родовых знаков Рюриковичей X–XIII вв. // Там само. Т.16. Ленинград, 1985. С.66–83; *Його ж.* Знаки Рюриковичей на древнерусских печатях и монетах: последняя четверть века их изучения // Нумизматический сборник. № 5. Москва, 1997; *Ершеский Б.Д.* Об атрибуции новгородских печатей и plomb XII–начала XIII вв. с изображением княжеских знаков // Вспомогательные исторические дисциплины. Т.10. Ленинград, 1978. С.47; *Иоаннисян О.М.* Родовые знаки древнерусских князей X–XIII вв. (литература и источники) // Геральдика: Материалы и исследования. Ленинград, 1983. С.109–112; *Кулаков В.И.* Птица-хищник и птица-жертва в символах и эмблемах IX–XI вв // Советская археология. 1988. № 3. С.106–117; *Макаров Н., Чернецов А.* Сфрагистические материалы из Белозера // Древности славян и Руси. Москва, 1988. С.230–241; *Якимович Б. До*

як зображення якоря, символу мученицької смерті папи римського Климента, заступника давньої України, святого, особливо шанованого Західною і частиною Східної Церков, висунув львівський дослідник І.Мицько²¹. Ці ж ідеї розгорнули у своєму дослідженні О.Белов та Г.Шаповалов²². І хоча останні знахідки в Ладозі експедиції А.Кірпицькікова²³, особливо знахідка 20 червня 2008 р. поблизу будівлі 930 р. ливарної формочки з соколом з піднятими крилами, дають підстави переконливо пов'язати сокола з тризубом, все ж їх недостатньо для підкріплення “ободрицької” версії. Як показав у своїй блискучій розвідці петербурзький дослідник А.Ю.Чернов²⁴, це зображення має безліч аналогій у скандинавських матеріалах, у тому числі ладозьких, гніздовських і навіть монеті данського конунга з області Данло – Олафа Гудредсона [Айлав Гутфрїтсон] (939–941), знайденої у графстві Кент. Проблема трактування цього зображення і його генези не менш складна²⁵.

Як ще один аргумент наводять місто Рерік у землі ободричів (яке згадується під 808, 809 рр.), припускаючи, що рерік–реріг–рарог (сокіл) міг бути тотемом чи божеством ободричів. Першим пов'язав місто Рерік з рарогом (найшвидшим з соколиних) ще П.Й.Шафарик²⁶. Але вже Л. Нідерле зазначив, що П.Й.Шафарик не взяв до уваги інформацію джерела, де чітко вказано: “*lingua danogum Reric dicebatur*” (“данською мовою в Реріку розмовляли”²⁷).

П.Й.Шафаріку заперечувало багато авторів. Більшість відстоювала германську етимологію назви поселення і його данський характер. Найімовірніше, йшлося про данську факторію, купців і жителів якої у 808 р. данський конунг Готфрїд переселив у Гайтгабу (Хедебю), але повністю поселення не зникло, бо відомо, що у 809 р. тут було вбито ободрицького князя Дрожка²⁸. Дискусія на цю тему продовжується²⁹, а сам емпорій Рерік не локалізований досі. Мекленбурзьке містечко Рерік (на яке посилаються антинорманісти) отримало таку назву лише у 1938 р., а з XIII ст. воно відоме в джерелах як село Альт Гаарз (Alt Gaarz). Де був Рерік, чи у землі ободричів як

питання про українську національну символіку // Пам'ятки України. 1989. № 3. С.44–48; *Дашкевич Я.* Родовий знак Рюриковичів у Галицькому князівстві XIII ст. // Третя наукова геральдична конференція (Львів, 4–5 листопада 1993 р.). Львів, 1993. С.32–33; *Белецький С.В.* Знаки Рюриковичей на пломбах із Дрогичина (по матеріалом свода К.В.Болеуновского // *Stratum plus*. Т.6. Кишинев, 1999. С.288–330; *Його ж.* Лично-родовые знаки Рюриковичей на металлических подвесках XI в. // *Ruthenica*. Т.1. Киев, 2002. С.134–151; *Соболева Н.А.* Знак Рюриковичей в контексте проблемы “Русь и евроазийская идея” // *Хранитель, исследователь, учитель. К 85-летию В.М.Потина*. Санкт-Петербург, 2005. С.33–68.

²¹ *Мицько І.* Давня історія Підгір'я в контексті українсько-чеських зв'язків // Слово “Просвіти” (Старий Самбір). Ч.58. 2003. С.4.

²² *Белов О., Шаповалов Г.* Український тризуб. Київ–Запоріжжя, 2008.

²³ *Кирпицькіков А.Н.* Ладозская жемчужна в Балтийском море // *Родина*. Москва, 2008. № 9.

²⁴ *Чернов А.Ю.* В старой Ладогe найден герб Рюрика? // [Http://chemov-trezin.narod.ru/GerbRurika.htm](http://chemov-trezin.narod.ru/GerbRurika.htm)

²⁵ *Кулаков В.И.* Иконография геральдических орлов Германии и Пруссии // *Альманах Марс*. 1997. № 1.

²⁶ *Szafarzyk J.* *Słowiański starożytności*. T.2. Wrocław, 1848. S.236–238; *Šafařík P.J.* *Slovanske starožitnosti*. Díl.2. Praha, 1937.

²⁷ *Annales Regni Francorum / Ed. G.H.Pertz, F.Kurze // Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. Hannoverae, 1895. P.126.

²⁸ *Annales Regni Francorum*. P.129.

²⁹ *Wigger F.* *Mecklenburgische Annalen bis zum Jahre 1066*. Schwerin, 1860; *Löffler L.* *Handelsstaden vid Östersjön som på danskarnas språk kallades Reric // Namn och bygd*. T.7. 1919. S.25–26; *Vogel W.* *Das emporium Reric, Festschrift til Halvdan Koht*. Oslo, 1933. S.85–92; *Vasmer M.* *Germanen und Slaven in alter Zeit // Namn och bygd*. T.21. 1933. S.128–130; *Koczy L.* *Sklawanja Adama Breneńskiego // Slavia Occidentalis*. T.12. Poznań, 1933. S.217; *Beltz R.* *Der Burgwall von Alt-Gaarz (Mecklenburg) // Nachrichtenblatt für Deutsche Vorzeit*. T.11. 1935. S.107; *Id.* *Reric und Thrasiko, Zwei Namen unserer frühesten Geschichte // Monatshefte für Mecklenburg*. 1938. S.220; *Id.* *Zu Reric // Mecklenburg*. T.34. 1939. S.175–177; *Krogmann W.* *Reric // Jahrbücher des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde*. T.103. Schwerin, 1939. S.77–84; *Vries J.* *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden, 1962; *Doberan Kr.* *Ein Beitrag zur Lage von Reric // Varia Archaeologica*. Berlin, 1964. S.237–254; *Herrmann J.* *Siedlung, Wirtschaft und gesellschaftliche Verhältnisse der slawischen Stämme zwischen Oder / Neisse und Elbe*. Berlin, 1968. S.19; *Leciejewicz L.* *Miasta Stowian północnopolskich*. Wrocław, 1968. S.20.

данська факторія чи на дансько-ободрицькім пограниччі, і ободричі лише намагалися його захопити – це питання теж залишається дискусійним.

Скандинавська етимологія імен Рюрик, Синехус, Трувор, Аскольд, Дір, Рогволод, Ігор, Олег, Ольга та інших безсумнівна. Так, ім'я Рюрик (Рорик) [староскандинавське *Hrorekr–Hrerekr*; старосведське і староданське *Rorik–Rjurik*; старогерманське – *Hrodric*; староанглійське – *Hrōðric, Hroðricus*] засвідчене не тільки традицією, а й численними пам'ятками, у тому числі рунічними написами (Rorikr, Rurikr, Rerik, Hrurikr, Norikh, Berik, Gottrik). *Hrorekr* від *hrodr* – *перемога* та *rikr* – *могутній*, буквально: *непереможний могутній воїн, правитель*. Це ім'я було доволі поширеним, так називалося чимало відомих осіб: син данського короля (V ст.) з “Беовульфа”; данський конунг VII ст., дід знаменитого Гамлета, чию трагічну історію розповів Саксон Граматик, працю якого використав В.Шекспір у своїй трагедії; норвезький конунг XI ст., осліплений св. Олафом. Досі ім'я *Rurik* поширене у Фінляндії, Швеції, Данії і Ісландії.

Колись давно, полемізуючи з антинорманістами, російський дослідник А.Куник зауважив, що важко зробити ім'я Рюрик слов'янським³⁰. Помірковані радянські антинорманісти готові були з цим погодитися³¹. Сучасні антинорманісти в запалі полеміки стверджують, що в Скандинавії ім'я Рюрик ще менш рідкісне, ніж Ярослав у Франції! Тримаючись старих версій, сучасні антинорманісти нещадно критикують своїх опонентів за відсутність патріотизму і впевнено доводять, що скандинавське походження династії Рюриковичів вигадали В.Татищев та Г.-З.Байєр³². Як завжди, не бракує оригінальних тверджень, як у випадку з терміном *варяг* від *варити* в значенні *охоронець* (П.Я.Черних³³) чи з версією, що *варяги* – *солеварі* з Русі (Старої Русі) (Г. І. Анохін)³⁴.

Жодних переконливих аргументів, які могли би конкурувати зі скандинавською етимологією імені *Рюрик*, засвідченою у джерелах, включаючи давні рунічні написи, і свідчити про автентичність мекленбурзької легенди і ободрицьке (слов'янське) походження Рюрика, немає.

Величезна європейська наукова література, яку антинорманісти фактично ігнорують, відзначається пильною увагою до пам'яток епохи вікінгів, насамперед археологічних знахідок, саг, хронік і лінгвістичного матеріалу (А.Стрінгольм³⁵, В.Томсен³⁶, Я.Стен-

³⁰ Куник А.А. Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. Ч.1. Санкт-Петербург, 1903. С.10.

³¹ Шаскольский И.П. Норманнская теория в современной буржуазной науке. Москва–Ленинград, 1965; *Його ж.* Вопрос о происхождении имени “Русь” в современной буржуазной науке // Труды Ленинградского отделения Ин-та истории. Т.10. Ленинград, 1967. С.129–167; *Його ж.* Норманнская проблема в советской историографии // Советская историография Киевской Руси / Отв. ред. В.В.Мавродин. Ленинград, 1976. С.152–165; *Його ж.* Антиномизм и его судьбы // Генезис и развитие феодализма в России. Ленинград, 1983. С.35–51.

³² Фомин В.В. Русские летописи и варяжская легенда. Липецк, 1999; *Його ж.* Кривые зеркала норманизма // Сборник Русского Исторического Об-ва. Т.8 (156). Антиномизм. Москва, 2003. С.83–127; *Його ж.* “За море”, “за рубеж”, “за граница” русских источников // Там само. С.146–168; *Його ж.* Варяги и варяжская Русь. К итогам дискуссии по варяжскому вопросу. Москва, 2005; *Його ж.* Варяги и варяжский вопрос в судьбе России // www.portal-slovo.ru; Меркулов В.И. Немецкие генеалогии как источник по варяго-русской проблеме // Сборник Русского Исторического Об-ва. Т.8 (156). Антиномизм. Москва, 2003. С.135–145; *Його ж.* Гюстеровская ода и мекленбургская генеалогическая традиция // Хронос www.hrono.info.

³³ Черных П.Я. К вопросу о происхождении имени “варяг” // Ученые записки Ярославского гос. пед. ин-та. Вып.4. Ярославль, 1944; *Його ж.* Этимологические заметки. Варяг // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. № 1. Москва, 1958.

³⁴ Анохин Г.И. Рюрик – солевар из Русы // Человек. Вып.4. 1994. С.77–92; *Його ж.* Новая гипотеза о происхождении государства на Руси // Вопросы истории. 2000. № 3. С.51–61.

³⁵ Strinholm A. Svenska folkets historia från äldsta till närvarande tider. Bd.1. Stockholm, 1834; Стрингольм А. Походы викингов. Москва, 2007.

³⁶ Thomsen V. The relations between Ancient Russia and Scandinavia and the origin of the Russian State. Oxford, 1868; Томсен В. Начало русского государства. Москва, 1891 [Изд.2. Москва, 1919].

струп³⁷, Т.Арне³⁸, Я.Петерсен³⁹, С.Ліндквіст⁴⁰, О.Ольсен⁴¹, М.Стенбергер⁴², А.Стендер-Петерсен⁴³, Д.Брьондстед⁴⁴, Х.Арбман⁴⁵, Г.Арвідсон⁴⁶, Б.Аргеніус⁴⁷, В.Холмквіст⁴⁸, С.Янсон⁴⁹, К.Рандсборг⁵⁰, І.Геррман⁵¹ та інші⁵²). В цих працях, доступ до яких і сьогодні почасти обмежений через практично повну їх відсутність у наших бібліотеках, проблема розглядається всесторонньо і без політичного упередження. При всій дискусійності окремих висновків норманське походження династії Рюриковичів та роль норманів у ранній історії Русі виглядає очевидною. Виняток становлять лише праці відомого польського славіста Г.Ловмянського⁵³, погляди якого помітно відрізняються від інших. Але не варто забувати, що вони написані в період нового підйому антинорманізму і в умовах строгої цензури. Беручи до уваги постійну підтримку антинорманізму з боку різних політичних та патріотичних сил, можна не сумніватися,

³⁷ *Steenstrup J.* Normanne. V.1–4. København, 1876–1882.

³⁸ *Arne T.J.* La Suède et l'Orient: études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des Vikings. Uppsala, 1914; *Id.* Det stora Svitjod: essayer om gångna tidens. Svensk-ryska kulturförbindelser. Stockholm, 1917; *Id.* Svenska vikingakolonier i Ryssland // Arne T.J. Det stora Svitjod. Stockholm, 1917. S.37–63; *Id.* Schweden in Russland in der Wikingerzeit (die Normanenfrage vor der russischen Wissenschaft der letzten 15 Jahre) // Congrès seconde archéologique baltique. Riga, 1930. S.225–230; *Id.* Skandinavische Holzkammergräber aus der Wikingerzeit in der Ukraint // Acta archaeologica. T.2. Stockholm, 1931. F.3. S.285–302; *Id.* Das Bootgräberfeld von Tuna in Alsike. Stockholm, 1934; *Id.* Det vikingatida Gnezdovo Smolensk föregångare // Stenberger M. Arkeologiska forskning och fynd. Stockholm, 1952. S.235–344; *Id.* Die Varägerfrage und die sowjetrussische Forschung // Acta Archaeologica. T.23. Kobenhavn, 1952. S.138–147; *Id.* Rus' problemet // Historisk tidskrift. Stockholm, 1956. H.1. S.88–95.

³⁹ *Petersen J.* De vikingesverd. Een typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben. Kristiania, 1919; *Id.* Vikingetidens smykker. Stavanger, 1928; *Id.* Gamle gårdsanlegg i Rogaland. T.1–2. Oslo, 1933–1936; *Id.* Vikingetidens redskaper. Oslo, 1951.

⁴⁰ *Lindqvist S.* Hednatemplet i Uppsala // Fornvännen. V.18. 1923; *Id.* Vendel-Time Finds from Valsgärde in the Neighbourhood of Old Uppsala // Acta archaeologica. T.3. 1932; *Id.* Uppsala högars och Ottarshögen. Stockholm, 1936; *Id.* Gotlands Bildsteine. Bd.1–2. Uppsala, 1941–1942.

⁴¹ *Olsen O.* Farms and Fanes of Ancient Norway. Oslo, 1928; *Id.* Nogle tanker i anledning of Ribes // Fra Ribe Amt. Aafhus, 1975; *Olsen O., Crumlin-Pedersen O.* Fünf Wikingerschiffe aus Roskilde Fjord. Kopenhagen, 1978.

⁴² *Stenberger M.* Öland under alder järnaldern. Stockholm, 1933; *Id.* Der eisenzeitliche Hof bei Düne in Dalhem auf Gotland // Mannus. Vol.2. 1940; *Id.* Island och Grönland som nordiske bygd under vikingatid och medeltid // Ymer. T.6. N.1. 1941; *Id.* Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit. Bd.1. Stockholm, 1958; Bd.2. Lund, 1947; *Id.* Das Gräberfeld bei Ihre in Kirchspiel Hellvi auf Gotland // Acta archaeologica. T.32. 1961; *Id.* Det forntida Sverige. Stockholm, 1964; *Id.* Vorgeschichte Schwedens. Berlin, 1977.

⁴³ *Stender-Petersen A.* Der Varagersage ale Quelle der allrussischen chronik. Kobenhavn, 1934; *Id.* Varangia. Aarhus, 1953; *Id.* Das Problem der ältesten bysantisch-russisch-nordischen Beziehungen // Relazioni del X Congresso internazionale di scienze storiche (Roma 4–11 settembre 1955). Vol.3. Storia del medioevo. Firenze, 1955; *Стендер-Петерсен А.* Ответ на замечания В.В.Похлебкина и В.Б.Вилинбахова // Kuml. 1960. S.144–152.

⁴⁴ *Brondsted J.* Danish Inhumation Graves of the Viking Age // Acta archaeologica. T.7. 1936; *Id.* The Vikings. London, 1960; *Id.* Nordische Vorzeit. Bd.3. Neumünster, 1963.

⁴⁵ *Arbman H.* Schweden und das Karolingische Reich. Stockholm, 1937; *Id.* Birka. Sveriges äldsta handelsstad. Uppsala, 1939; *Id.* Birka. I. Die Gräber. Text, Tafeln. Uppsala, 1943; *Id.* Svear i österviking. Stockholm, 1955; *Id.* Skandinavisches Handwerk in Russland der Wikingerzeit // Meddelanden från Lunds Universitets historiska museum (1959). Lund, 1960. S.110–135; *Id.* The Vikings. London, 1962; *Id.* Båtgravarna i Vendel // Vendeltid. Stockholm, 1981; Арбман Х. Викинги. Санкт-Петербург, 2006.

⁴⁶ *Arwidsson G.* Armour of the Vendel period // Acta archaeologica. T.10. 1939; *Id.* Vendelstille. Email und Glas im 7–8. Jahrh. Uppsala, 1942; *Id.* Die Gräberfunde von Valsgärde. I. Valsgärde, 6. Uppsala, 1942; *Id.* Die Gräberfunde von Valsgärde. II. Valsgärde, 8. Uppsala, 1954; *Id.* Die Gräberfunde von Valsgärde. III. Valsgärde, 7. Uppsala, 1977; *Id.* Båtgravarna i Valsgärde // Vendeltid. Stockholm, 1981.

⁴⁷ *Arrhenius B.* Båtgraven från Augerum // Tor. V.6. 1960; *Id.* Ett tråddragningsinstrument från Birka // Fornvännen. V.63. 1968; *Id.* Knivar från Helgö och Birka // Fornvännen. V.65. 1970; *Id.* Birka. 2. Archäologisches // Reallexikon der Germanischen Altertumskunde / Ed. H.Beck. Bd.3. Lief.1/2. Berlin, 1977.

⁴⁸ *Holmqvist W.* Exavations at Helgö. T.1–4. Stockholm, 1961–1972; *Id.* Helgö, eine Vorform der Stadt? // Vor- und Frühformen. T.2. Göttingen, 1974.

⁴⁹ *Jansson S.* The runes of Sweden. Stockholm, 1962; *Id.* Runinskrifter i Sverige. Uppsala, 1963.

⁵⁰ *Randsborg K.* The Viking Age in Denmark. London, 1980; *Id.* Les activités internationales des vikings: raids ou commerce? // Annales. V.5. 1981; *Id.* The Viking Age State Formation in Denmark // Offa. V.38. 1981.

⁵¹ *Herrmann J.* Wikinger und Slawen. Berlin, 1983; *Херрман Й.* Славяне и норманны в ранней истории балтийского региона // Славяне и скандинавы. Москва, 1986. С.8–128.

що ця суперечка триватиме ще довго. Позитивом у цьому плані є подальший прогрес наукових пошуків, які ця вічна полеміка стимулює. Шкода тільки, що українські історики майже не беруть участі у цих дискусіях.

Одним із ключових питань цієї дискусії залишається етимологія назви *Русь*. Існують спроби першу згадку про Русь відносити до біблійної книги пророка Іезекіїля, якого бл. 597 р. до н. е. було виведено у вавилонську неволю (текст його книги дійшов у записах II–I ст. до н. е.)⁵⁴. Але ця згадка, як і згадки в сирійській хроніці Псевдо-Захарії з Мітілени (VI ст.)⁵⁵, не може мати жодного відношення до пізнішої Русі. Вперше цю назву зафіксували Бертинські аннали під 839 р. (автор тексту Пруденцій, єпископ з Труа, був присутнім при цій події^{56*}). В перекладі А.Волинця (2005): “Також прийшли послы греків, відправлені від імператора Феофіла, а саме Феоодосій, єпископ Кальдонської

⁵² *Salin B.* Die altgermanische Thierornamentik. Stockholm, 1904; *Brøgger A.W.* Borrefundet og Vestfoldkongernes graver. Kristiania, 1916; *Brøgger A.W., Falk H., Grieg S., Shetelig H.* Osebergfundet. T.15. Oslo, 1917–1927; *Braun F.* Das historische Russland im nordischen Schrifttum des X–XIV Jahrhunderts // Festschrift Eugen Mock zum 70. Geburtstag. Halle, 1924. S.168–191; *Nerman B.* Die Verbindungen zwischen Scandinavien und dem Ostbaltikum in der jüngeren Eisenzeit. Stockholm, 1929; *Id.* Nar Sverige kristnades. Stockholm, 1945; *Kendrick T.D.* A History of the Vikings. Oxford, 1930; *Cross S.* The Russian Primary Chronicle. Harvard, 1930; *Id.* The Scandinavian infiltration into nearly Russia // *Speculum*. N 21(4). 1946. P.505–514; *Viking Antiquities in Great Britain and Ireland* / Red. *H.Shetelig*. T.1–6. Oslo, 1940–1954 [T.1: *H.Shetelig*. An Introduction to the Viking History of Western Europe]; *Boe J.* Fra ledens fortig // *Viking*. T.6. 1942; *Chadwick N.K.* The beginning of Russian history. An enquiry into sources. Cambridge, 1946; *Aberg N.* Uppsala högars datering. Fornvännen. V.42. 1947; *Karlgren A.* Dneprfossenes nordisk-slaviske navne // Festschrift utgivet Københavns universitet I Anledning af universitets aarsfest November 1947. København, 1947. S.1–139; *Anthoni E.* Egils sagas betænelse on Torolo Kveldulffson få rder over fjällen // Historisk tidskrift for Finland. 1948. N 1; *Falk K.O.* Dnjeprforsarnas namn i kejsar Konstantin VII Porphyrogenetos De Administrando Imperio. Lund, 1951; *Id.* Einige Bemerkungen zu den Namen “Rus” // *Zeitler R.W.* Les Pays du Nord et Byzance. Uppsala, 1981. S.147–159; *Aner E.* Das Kammergräberfeld von Haithabu. Offa. 10/11. 1952; *Leciejewicz L.* Cmentarzysko w Birce. Proba interpretacji społecznej // *Archeologia*. 1954. T.6. Warszawa–Wrocław, 1956; *Id.* Normanowie. Wrocław, 1979; *Dunlop D.M.* The History of the Jewish Khazars. Princeton, 1954; *Klindt-Jensen O.* Bornholm i Folkvandringstiden. København, 1957; *Martens I.* Vikingetogene i arkeologisk belysning // *Viking*. V.24. 1960. P.93–119; *Strömberg M.* Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. Lund, 1961; *Gimbutas M.* The Balts. London, 1962; *Blindheim Ch.* Smedegraven fra Bygdal i Morgedal // *Viking*. T.26. 1963; *Id.* Kaupang in Skiringssal. A Norwegian port of trade from the Viking Age // *Vor- und Frühformen*. 1974; *Wilson D., Klindt-Jensen O.* Viking art. London, 1966; *Sawyer P.H.* The age of the Vikings. London, 1967 [*Coşep II.* Эпоха викингов. Санкт-Петербург, 2006]; *Faber G.* Riraten oder Staatengründer. Normannen vom Nordmeer bis zum Bospore. Güterloch, 1968; *Capelle T.* Der Metallschmuck von Haithabu. Neumünster, 1968; *Berichte über die Ausgrabungen in Haithabu* / Ed. K.Schietzel. Bd.1–2. Neumünster, 1969–1977; *Footo P.G., Wilson D.M.* The Viking Achievement. New York, 1970; *Schmidt K.R.* The Varangian problem: A brief history of the controversy // *Varangian problems*. Scando-slavica supplement I. Copenhagen, 1970. P.7–20; *Sørensen H.Chr.* The so-called Varangian-Russian problem // *Scando-Slavica*. T.14. 1970. P.141–148; *Thorson P.* A new interpretation of Viking // *Proceedings of the Sixth Viking congress*. Uppsala, 1971; *Blindheim Ch., Tollness R.* Kaupang, Vikingenes handelsplass. Oslo, 1972; *Köbler G.* Civitas und vicus, burg, stat, dorf und wik // *Vor- und Frühformen*. T.1. Göttingen, 1972; *Ambrosiani B., Arrhenius B., Danielsson K., Kyhlberg O.* Birka. Svarta jordens havnområde. Stockholm, 1973; *Ambrosiani B.* Neue Ausgrabungen in Birka // *Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter*. Bd.2. Göttingen, 1974; *Ellis Davidson H.R.* The Viking Road to Byzantium. London, 1976; *Callmer J.* Trade beads and bead trade in Scandinavia ca.800–1000 A. D. // *Acta archaeologica*. T.11. 1977; *Durand F.* Les Vikings (Que sais-je?). Paris, 1977; *Maure M.* Les épées de l'époque Viking – essai de classification typologique // *Universitates Oldsaksamling Årbok 1975–1976*. Oslo, 1977; *Dejevski N.I.* The Varangians in Soviet archaeology today // *Medieval Scandinavia*. V.10. Odense, 1977. P.7–34; *Rus H.* Die Varägerfrage. Neue Tendenzen in der sovjetischen archäologischen Forschung // *Goehrke G., Oberländer E. und Wojtecki D.* Östliches Europa / Spiegel der Geschichte. Wiesbaden, 1977. S.3–16; *Söderlind S.* Rusernas rike. Till frågan om det östslaviske rikets uppkomst. Stockholm, 1978; *Friesen O. von.* Wikingerschiffe. Üben ihren Bau, ihre Vorgänger und ihre eigene Entwicklung. Rostok, 1979; *Stalsberger A.* Skandinaviske vikingetidesfunn fra det gammelrusiske riket // *Fornvännen*. V.74. 1979; *Almgren B.* Hjälmår, kronor och stridsrockar – från kejsargardets Rom till Upplands hövdingar // *Vendeltid*. Stockholm, 1981; *Stalsberg A.* Scandinavian relation with north-western Russia during the Viking Age: the archaeological evidence // *Jornal of Baltic Studies*. Vol.13. 1982. N 3. P.269–270; *Id.* The interpretation of women's objects of Scandinavian origin from the Viking period found in Russia // *Varia* [Arkeologisk Museum Stavanger]. Vol.17. 1987. P.89–100; *Noonnan Th.S.* Why the Vikings first came to Russia // *Jahrbücher für Geschichte Osteruropas*. V.34. 1986. P.321–348; *Id.* The Vikings and Russia: some new directions and approaches to an old problem // *Samson R.* Social approaches to Viking studies. Glasgow, 1991. P.201–206; *Jansson I.* Communications between Scandinavia and Eastern Europe in the Viking Age: the archaeological evidence // *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen, 1987. P.781–785; *Id.* Warfare, trade or colonization? Some general remarks on the eastern expansion of the Scandinavians in the Viking Oeriod // *The rural Viking*. Örebro, 1997. P.9–64; *Stang H.* The naming of Russia // *Meddelsler Universitet i Oslo. Slavisk-baltisk avdelning*. Vol.77. 1996; *Wilson D.M.* Vikings and Gods in European art. Højbjerg, 1997.

⁵³ *Łowmiański H.* Zagadnienie roli normanów w genezie państw słowiańskich. Warszawa, 1957; *Ловмянський X.* Рорик Фрисландский и Рорик Новгородский // *Скандинавский сборник*. Т.7. Таллин, 1963. С.221–249; *Його ж.*

митрополії, і спафарій Феофаній, які несли з відповідними дарами до імператора листа; імператор з честю прийняв їх в Інгельгеймі в п'ятнадцяті календи червня. Крім того, їх посольство заохочувало імператора і підлеглих йому до підтвердження союзу і постійного миру між обома сторонами, а також про перемоги, яких він з висоти престолу свого домігся у війні проти іноземних народів, любов'язність і радість в Господі були принесені. Посольство попросило імператора і його підданих по-дружньому повернути подавшому [листа] благодать всіх перемог. Він також послав з ними тих самих, які себе, тобто свій народ, називали Рос, котрих їх король, прозваний Каган, послав раніше заради того, щоби вони оголосили про приязнь до нього, просячи через згаданого листа, позаяк вони могли отримати прихильність імператора, можливість повернутися, а також допомогу через усю його владу. Він не захотів, щоби вони поверталися тими [шляхами] і потрапили у велику небезпеку, тому що шлях, по якому вони йшли до нього в Константинополь, вони здійснили серед варварів, дуже жорстоких і страшних народів. Дуже прискіпливо дослідивши причину їх приходу, імператор довідався, що вони з народу свіонів, як вважається, радше розвідники, ніж прохачі дружби того королівства і нашого, він наказав утримувати їх у себе до того часу, поки зміг би це істинно відкрити, а саме, чесно вони прийшли від того чи ні, і це він не забув повідомити Феофілу через своїх згаданих послів і листа, і то, що він охоче прийняв за сильним його бажанням, а також якщо вони виявляться вірними, і то для них буде даний дозвіл на повернення на батьківщину без небезпеки; їх треба б відпустити з допомогою; якщо ж іншого разу разом з нашими послами, посланими до його присутності, з'явився б хто-небудь з таких [людей], він сам повинен би винести рішення»⁵⁷.

З тексту, автентичність якого не викликає сумнівів, довідуємося, що посольство від правителя (кагана) народу Рус, відправлене до візантійського василевса Феофіла, не могло пуститися у зворотню дорогу через загрозу нападу від ворожих народів, і було відправлене разом з візантійськими послами в Інгельгейм, щоби повернутися назад через землі імператора. Як виявилось, послы були шведами, яких запідозрили в шпигунстві (напередодні відбулося кілька нападів вікінгів на приморські володіння імператора), через що посольство затримали до з'ясування всіх обставин⁵⁸. Грунтовний аналіз

Русь и норманны. Москва, 1985.

⁵⁴ *Eissfeldt O.* Einleitung in das Alte Testament. Tübingen, 1956. S.443–465; *Кривелев И.* Книга о библии. Москва, 1959. С.29, 167.

⁵⁵ *Пигулевская Н.В.* Имя “Рус” в сирийском источнике VI в. н. э. // Академику Б.Д.Грекову ко дню 70-летия. Москва, 1952. С.42–48.

⁵⁶ *Boba I.* Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europae in the ninth century // *Slavio-Orientalia*. T.2. Wiesbaden, 1967. P.23; *Lowmiański H.* Początki Polski. T.5. Warszawa, 1973. S.130.

⁵⁷ “Venerunt legati Graecorum a Theophilo imperatore directi, Theodosius videlicet, Calcedonensis metropolitani episcopus, et Theophanius spatharius, ferentes cum donis imperatore dignis epistolam; quos imperator quintodecimo Kalendas luni in Ingulenheim honorifice suscepit. . . Misit etiam cum eos quosdam, id est gentem suam, Rhos vocari dicebant, petens per memoratam epistolam, quatenus benignitate imperatoris redeundi facultatem atque auxilium per imperium suum totum babere posset, quoniam itinera per quae ad illum Constantinopolim venerant, inter barbaras et nimiae feritatis gentes immanissimas babuerant, quibus eos, ne forte periculum inciderent, redire noluit. Quorum adventuscausam imperator diligentius investigans, comperit eos gentis esse Sueonum, exploratores potius regni illius nostrique quam amicitiae petitores ratus, penes se eo usque retinendos iudicavit, quoad veraciter invenire posset, utrum fideliter eo neene pervenerint; idque Theophilo per memoratos legatos suos atque epistolam inimare non distulit, et quod eos ilius amore libenter suscepit; ac si fideles invenirentur, et facultas absque illorum periculo in patriam remeandi daretur, cum auxilio remittendos; sin alias, una cum missis nostris ad eius praesentiamdirigendos, ut quid de talibus fieri debere, ipse decerendo efficeret” [*Kunik E.* Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven. Eine Vorarbeit zur Entstehungsaeschichte des Russischen Staates. V.1–2. Sankt-Petersburg, 1844–1845. S.198; *S.Prudentii* annals sive Annalium Bertiniarum pars secunda. Ad anno 835 usque ad 861 PL. T.CXV. Parisii, 1852. Col.1385–1386].

⁵⁷ www.vostlit.info/Text/rus14/Annales_Bertiani/frametext2.htm

⁵⁸ *Пархоменко В.А.* Первая известная точная дата существования государства Руси // Историк-марксист. 1938. № 6. С.191–192; *Мавродин В.В.* Образование Древнерусского государства и формирование древнерусской народности. Москва, 1971. С.113–119; *Lowmiański H.* Początki Polski. T.5. Warszawa, 1973. S.130–139, 177–178; *Сахаров А.Н.* Русское посольство в Византию 838–839 гг. // Общество и государство феодальной России. Москва,

літератури, присвяченої цьому посольству, зробив А.Сахаров⁵⁹. Тут важливо зазначити, що посольство від народу, який називав себе Русь, складалося з етнічних шведів. А.Шлецер навіть запропонував титул *каган* читати як скандинавське ім'я *Хакоп*⁶⁰. Осторонь стоїть оригінальна версія німецького дослідника Г.Лера, який на підставі титулу *каган* вважав посольство хозарським⁶¹, зовсім не задаючись питанням, для чого було хозарському правителю, який мав давні дипломатичні контакти з Візантією, посилати посольство у складі етнічних шведів, які називали себе русами, а потім цьому посольству повертатися через землі франкського імператора, якщо Хозарія контролювала кримські території, які межували з візантійськими володіннями.

Наступні за часом звістки про Русь належать арабським авторам, які всюди відділяють Русь від слов'ян, навіть протиставляючи їх одне одному⁶².

Першу версію етимології назви Русь подав Найдавніший літопис: "... идаша за море къ Варягомъ к Русі сице бо сѧ звахуть и варязи суть яко се друзии зъвусѧ Своє... Оурмане. Анъглане... Гъте тако и си рѣша Русь... поѣша по собѣ Русь и придоша старѣишии Рюрикъ... ѿ тѣхъ [Варягъ] прозвасѧ Рускаѧ земля"⁶³.

Виходячи з цих повідомлень, а також з інформації Найдавнішого літопису про склад руських посольств ("отъ рода русьска посъли") на переговорах 907, 911 та 945 рр., які склалися переважно з скандинавів, руські (скандинавські) назви дніпровських порогів у трактаті візантійського імператора Костянтина Багрянородного "Про управління імперією", тотожність *Rusios* і *Normandos* у тексті кременського єписко-

па Лудспранда (X ст.) та інших аргументів, чимало відомих учених (Г.-З.Байер⁶⁴, Г.Ф.Міллер⁶⁵, А.Л.Шлецер⁶⁶, Г.Еверс⁶⁷, В.Томсен⁶⁸, Ф.Браун⁶⁹, Й.Маркварт⁷⁰, Ф.Вест-

1975. С.247–254; *Шаскольский И.П.* Известие Бертинских анналов в свете данных современной науки // *Летописи и хроники*. 1980. Москва, 1981. С.43–54.

⁵⁹ *Сахаров А.Н.* Дипломатия Древней Руси. IX – первая половина X в. Москва, 1980. С.37–42.

⁶⁰ *Шлецер А.Л.* Нестор Русские летописи на древнеславянском языке, сличенные, переведенные и объясненные А.Шлецером / Пер. Д.Языкова. Т.1. Санкт-Петербург, 1809. С.319, 322–323.

⁶¹ *Leahr G.* Die Anfänge des russischen Reiches. Politische Geschichte in 9 und 10 Jahrhundert. Berlin, 1930. S.16, 122.

⁶² *Тихомиров М.Н.* Происхождение названия "Русь" и "Русская земля" // *Советская этнография*. Т.6–7. 1947. С.60–80. Див.: *Хвольсон Д.А.* Известия о хазарах, буртасах, болгарях, мадьярах, славянах и русских Абу Али Ахмеда Бен Омар ибн Дада, арабского писателя начала X века. Санкт-Петербург, 1869; *Гаркави А.Я.* Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. Санкт-Петербург, 1870 [бібліографію робіт А.Гаркаві з цієї проблеми див.: Юбилейный сборник в честь А.Я.Гаркави. Санкт-Петербург, 1907]; *Куник А., Розен В.* Известия ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. Санкт-Петербург, 1878; *Одинец Д.М.* Возникновение государственного строя у восточных славян. Париж, 1935; Путешествие Ибн-Фадлана на Волгу / Перевод и комментарии под ред. *И.Ю. Крачковского*. Москва–Ленинград, 1939; *Lewicki T.* Świat słowiański w oczach pisarzy arabskich // *Slavia Antiqua*. Т.2. 1949–1950; *Id.* Obrzędy pogrzebowe pogańskich słowian w opisach podróżników arabskich głównie z IX–X w. // *Arch.*, Т.5. 1952–1953; *Id.* Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny. Т.1. Wrocław–Kraków, 1956; *Id.* Źródła arabskie i hebrajskie do dziejów Słowian // *Studia źródłoznawcze*. Т.3. 1958.

⁶³ ПСРЛ. Т.1. Стб.19–20.

⁶⁴ *Байер Г.З.* Сочинение о варягах / Пер. К.Кондратовича // *Записки АН*. Т.4. Санкт-Петербург, 1768.

⁶⁵ Див.: *Ломоносов М.В.* Замечания на диссертацию Г.Ф.Миллера "Происхождение имени и народа российского" // *Ломоносов М.В.* Полное собрание сочинений. Т.6. Москва–Ленинград, 1952.

⁶⁶ *Шлецер А.Л.* Нестор. Русские летописи на древнеславянском языке, сличенные, переведенные и объясненные А.Шлецером / Пер. Д.Языкова. Т.1. Санкт-Петербург, 1809. С.318–326.

⁶⁷ *Эверс Г.* Предварительные критические исследования для Российской истории. Москва, 1826. С.116–117.

⁶⁸ *Томсен В.* Начало русского государства // *Чтения в Московском об-ве истории и древностей российских*. Москва, 1891. Кн.1. С.39.

⁶⁹ *Браун Ф.* Варяжский вопрос // *Энциклопедический словарь*. Т.5А. Санкт-Петербург, 1892. С.570–573; *Його же.* Разыскания в области готто-славянских отношений // *Сборник Отдела русского языка и словесности*. Т.64. 1899. № 12. С.5–18.

⁷⁰ *Marquart J.* Osteruropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. S.342–349.

берг⁷¹, А.Брюкнер⁷², М.Приселков⁷³, Р.Екблом⁷⁴, Е.Н.Сетала⁷⁵, Ф.Успенський⁷⁶, Л.Кеттунен⁷⁷, М.Фасмер⁷⁸, Е.Квален⁷⁹, А.Васильєв⁸⁰, К.Менніг⁸¹, А.Стендер-Петерсен⁸², П.Сойер⁸³, Д.Оболєнський⁸⁴, Е.Арвейлер⁸⁵, І.Сковгард-Петерсен⁸⁶, М.Чировський⁸⁷, В.Холмквіст⁸⁸, Г.Р.Давідсон⁸⁹, О.Пріцак⁹⁰) вважали, що *русами* називали шведських вікінгів. Видатний російський лінгвіст О.Шахматов писав: “Цим іменем [Русь. – Л.В.] називали себе і самі скандинави, які осіли в Росії... Вважаю за необхідне етимологію імені Русь шукати в скандинавській мові, допускаючи, що в руську мову воно могло потрапити за посередництвом фінів”⁹¹.

Перелічені науковці дійшли висновку, що слово *Русь* походить від фінського *Ruotsi* – *Швеція*; *Ruotsalainen* – *швед* (естонське *Roots*, *Rootslane*, водське *Rõtši*, лівське *Rüot'sli*). У фінські мови це запозичення прийшло, можливо, з давньоісландської *Rórsmenn* чи *Rórskarlar* – *весляри*, *мореплавці*. В свою чергу, *Ruotsi*, схоже, походить від *Roslagen* – шведської області, розташованої напроти фінських берегів (як давньоруське *сумь* від *suomi*)⁹². Цікаво, що *Roslagen* присутній у рунічному написі на мармуровому леві з Пірея, вивезеному у 1687 р. генералісимусом Ф.Морозіні до Венеції, де зберігається досі. Напис цей, вірогідно, був зроблений норвезьким принцом Гаральдом Сігурдсоном при здобутті Пірея у 1040 р., прискіпливі дослідники більш обережно відносять напис до XI ст.⁹³ Початково *Roslagen* називався *Röther* чи *Röthin*⁹⁴, що було пов'язано з військовою організацією *ледунгу* (морського ополчення) й

⁷¹ *Vestberg F.* Комментарий на “Записку” Ибрагима ибн Якуба о словенах. Санкт-Петербург, 1903; *Його ж.* К анализу восточных источников о Восточной Европе // Журнал Министерства народного образования. 1908. № 13. С.364–412; № 14. С.1–52.

⁷² *Brückner A.* Dogmat normański // Kwartalnik Historyczny. T.20. 1906. S.664–679; *Id.* O nazwach miejscowych. Kraków, 1935. S.41.

⁷³ *Приселков М. Д.* Очерки по церковно-политической истории Киевской Руси X–XII вв. Санкт-Петербург, 1913. С.42–43.

⁷⁴ *Eklblom R.* Rus- et vareg- dans les noms de lieux de la region de Novgorod // Archives d'études orientales. Upsal, 1915; *Id.* Vereinigung unter der Nordländern in alter Russland // Zeitschrift für slawische Philologie. Bd.10. Halle, 1933. S.1–20; *Id.* Die Namen der siebenten Dneprstromschnelle // Uppsala Universitets årsskrift. Bd.9. 1951. S.151–174.

⁷⁵ *Setala E.N.* Zur Frage nach der Verbandschaft der finnisch-ugrischen und Samojedischen Sprachen. Helsinki, 1915.

⁷⁶ *Успенский Ф.И.* Первые страницы русской летописи и византийские переходные сказания // Записки Императорского Одесского общества истории и древностей. Т.32. Одесса, 1915. С.206.

⁷⁷ *Kettunen L.* Näyteitä etelävepsästä. T.1. Helsinki, 1920; *Id.* Löunavepsa häälök-ajaludu. Tartu, 1922; *Id.* Livisches Wörterbuch mit dramatischer Einleitung. Helsinki, 1938. S.254, 348.

⁷⁸ *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. Т.3. Москва, 1971. С.522.

⁷⁹ *Kvalen E.* The Early Norwegian Settlers on the Volga // Vienna, 1937. P.23.

⁸⁰ *Vasiliev A.A.* The Russian Attack on Constantinople in 860. Cambridge, 1946. P.9.

⁸¹ *Ukraine and its People.* Munich, 1949. P.116

⁸² *Stender-Petersen A.* Varangica. Aarhus, 1953. P.246–277.

⁸³ *Sawoer P.H.* The Age of the Vikings. London, 1963. P.20, 45.

⁸⁴ *Obolenski D.* The Byzantine Sources on the Scandinavians in Eastern Europe. Varangian problems // Scando-Slavica. Suppl.1. Copenhagen, 1970. P.149–150.

⁸⁵ *Ahrweiler H.* Les relations entre les Byzantins et les Russes au IX-e siècle // Bulletin d'information et de coordination. N 5. Atenes-Paris, 1971. P.47–49.

⁸⁶ *Skovgard-Petersen J.* Vikingerne I den nyere forskning // Historisk tidsskrift. København, 1971.

⁸⁷ *Chirovsky N.* A History of the Russian Empire. Vol.1. New York, 1973. P.75.

⁸⁸ *Holmqvist W.* Helgö eine Vorform der Stadt? // Vor- und Frühformen der europäischen Stadt in Mittelalter. Teil. 2. Göttingen, 1974.

⁸⁹ *Davidson H.R.E.* The Viking Road to Byzantium. London, 1976.

⁹⁰ *Pritsak O.* The Origin of Rus' // The Russian Review. 1977. N 3. P.266.

⁹¹ *Шахматов А.А.* Древнейшие судьбы русского племени. Петроград, 1919. С.52.

⁹² *Рыдзевская Е.А.* Древняя Русь и Скандинавия. С.140.

⁹³ *Brate E.* Pireuslejonets runinskrift // Antikvarisk tidskrift för Sverige. H.20. D.3. Stockholm, 1914; *Arntz H.* Handbuch der Runenkunde. Halle, 1935. S.211.

⁹⁴ *Толсен В.* Начало русского государства. С.85.

означало *воїни, які пливають на веслах* (*milites remigium agents*)⁹⁵. Візантійське *ρωσ* було рефлексом на самоназву загонів вікінгів – *гоґс* (*menn*), яке відбилося у фінських мовах як *ruotsi* і дало в давньоруській мові слово *русь*. Початково воно мало етносоціальне, “професійне” значення (“воїни і гребці із Скандинавії, загін скандинавів на гребних суднах”) і вже на східнослов'янському ґрунті розвинулося в політонім (*Русь, Руська земля*) та етнонім⁹⁶.

Б.Брім висунув інший варіант скандинавської етимології назви *Русь*: *Ruotsi* походить від давньошведського *drot*, трансформованого фінами в *rot*, а *drotsmenn* – *дружинник* – в *rotsmenn*, а пізніше стало *ruotsi*⁹⁷.

За А.Погодіним, термін *röther* книжного походження, а назва *Русь* трансформована від старошведського *Röths*, яке з'явилося ще у IV–V ст.⁹⁸

Е.Кунік⁹⁹, В.Васильєвський¹⁰⁰, А.Будилович¹⁰¹ пов'язували етимологію назви *Русь* з древньоісландським *Hreiðgotar* (*Hreidhgotar*), в якому вбачали назву готів: *Hrothgutons* – *славні готи* чи *hroðr* – *слава*. При цьому готами вважали гіпотетичний причорноморський нарід *Rhos* і не менш гіпотетичну готську землю на полянській території – *Ros-Gotlandia*. Лінгвістичні побудови прихильників цієї версії не витримали критики¹⁰².

Існує також кельтська версія, яка виводить *Русь*, спираючись на географію Найдавнішого літопису і трактуючи *Галичань* як *гали*, з французької області *Руменія* (*Ruthenia*) з містами Руссільон (*Russillon*), Русціно (*Russino*), Русітон (?), де жили *румєни* (*Rutheni, Rut(h)i*). При цьому як аргументи використовувалися назви, вживані латиномовними авторами XI–XII ст.: *Ruthenogum Regis, Ruthenogum rex, Duces Ruthenorum, Rutheni* і ін. На підтвердження робилися поклики на візантійських істориків: Симеон Логофет (941) писав, що *русь-дроміти* походять з народу франків, а Іоанн Скіліца та Кедрін (XII ст.) “варягів-русь” називали кельтами. Вказувалося також на те, що кельтські племена *галатів* пізніше пересувалися окремими українськими теренами і, подібно, напали на Ольвію на межі III–II ст. до н.е. Кельтська версія не витримує критики, аргументація її прихильників надто вражлива¹⁰³.

Балтійсько-слов'янська версія походження етноніму *Русь* від о.Рюген (лат. *Rugia*, нім. *Rügen*, пол. *Rana*, звідки виводять *Rujana*), населення якого звали *руги, ругани, рани* (які, найімовірніше, були асимільовані слов'янами германськими ругіями, від котрих і походить етимологія назви острова), мала свого прихильника ще в особі козацького літописця Самійла Величка¹⁰⁴. Прихильники цієї версії, окрім співзвучності

⁹⁵ Розенкамф Г. Объяснение некоторых мест в Несторовой летописи в рассуждении вопроса о происхождении древних руссов // Труды и летописи Общества истории и древностей российских. Кн.4. Москва, 1828. С.139–166.

⁹⁶ Мельникова О. Скандинавы в Южной Руси // Другий Міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історія. Ч.1. Львів, 1994. С.5

⁹⁷ Брім В.А. Происхождение термина “Русь” // Розсип и Запад. Ч.1. Петроград, 1923. С.5–10; Його ж. Путь из Варяг в Греки // Известия АН. Отделение обществ. наук. 1932. № 2. С.207–215; Briem B. Alt-Skandinavien in der neueren russischen Wissenschaftlichen Literatur // Acta Philologica Scandinaviae. Т.5. København, 1930.

⁹⁸ Погодин А. Вопрос о происхождении шимени Русь // Сборник в чест на Васил Н. Златарски. София, 1925. С.273; Pogodin A. Les Rossi: un peuple imaginaire // Revue des Études Slaves. V.17. Paris, 1937. P.77.

⁹⁹ Künik E. von. Die Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven. Sankt-Petersburg, 1844–1845.

¹⁰⁰ Васильевский В. Русско-византийские отрывки. 8. Житие Георгия Амастридского // Журнал Министерства народного образования. 1878. Март. С.180; Його ж. Житие св.Георгия Амастридского и Стефана Сурожского // Летопись занятой Археологической комиссии. Т.9. 1893. С.СХVI.

¹⁰¹ Шмурло Е. Восьмой археологический съезд // Журнал Министерства народного образования. 1890. Май. С.25–29.

¹⁰² Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. С.522.

¹⁰³ Стрижак О. Русь // Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. Київ, 1985. С.121.

¹⁰⁴ Величко С. Сказание о войне казацкой с поляками. Киев, 1926. С.51.

окремих топонімів, походження яких сумнівне, підкріпити свої висновки вагомими аргументами не могли¹⁰⁵.

З чим тільки не пов'язують походження назви Русь: з литовсько-пруським походженням Рюрика (за пізньою литовською династичною легендою Рюрик був сином Пруса, брата імператора Августа; відшукувалися назви Rusinge, Rusoto, Rusnaite і сама назва Pruzi, Pruteni поєднувалася з Руссю, що виявилось зовсім безпідставним¹⁰⁶); від р. Рось (чому ж тоді не *росяни*, за аналогією з *бужани*, *вісляни* і т. д.?); від р. Русса, яка впадає в о. Ільмень (тоді це, радше, підкріплення норманської версії), від р. Волги (Ra, Rosa стародавніх та авестійських текстів) чи від грецько-руських угод 907, 911 рр. (самі візантійці настільки злякалися Олега, що пов'язали його з біблійним князем Рош з землі Гога і Магога, а через тексти угод ця назва пішла на слов'ян) та хозар (східні тюркомовні народи сприймали Русь як "урус"). Заледве, чи подібні версії заслуговують на наукову полеміку.

Популярними є звернення до древньоіндійських та древньоіранських мотивів (ruk-, goko-, guksa- – *світлий, блискучий*). Як аргумент приводяться назви Неаполя Скіфського в Чуді св. Стефана Суразького і Житті Дмитрія Прилуцького – *руський новий градъ*, Євангеліє та Псалтир *роуськими письмени* з Життя св. Кирила і Мефодія¹⁰⁷.

У цьому контексті можна ще згадати давню роксолансько-росомонську версію, яку обґрунтовували ще М. Ломоносов, І. Забелін та Д. Іловайський на основі простої співзвучності імен. Ця версія отримала підтримку з боку В. Седова, який вважав, що одним із мовних елементів у процесі слов'янсько-сарматського симбіозу, результатом якого стали племена *антів*, було запозичення етноніму *Рось – Русь* (так, начебто, називалося одне з антських племен, окреслити ареал якого тепер неможливо)¹⁰⁸. Як додатковий аргумент служать топоніми *Руська Долина*, *Руська Кучава*, *Руська Мокра*, *Руське*, *Руське Поле*, *Руський Мочар*, *Руські Геївці* і *Руські Комарівці* в Закарпатті, де не було вікінгів, але певний час просувалися роксолани. Проте всі ці назви доволі пізні і відбивають процеси взаємин угорських і саксонських колоністів з різними потоками слов'янського населення. Версія В. Седова так само ненадійна і вразлива, як і чисто слов'янська версія С. Роспонда¹⁰⁹. На думку відомого російського мовознавця О. І. Попова (1899–1973), "виставляти положення про те, що етнічний термін *Русь* є нібито з самого початку чисто слов'янським, може лише той, хто не цінує престижу вітчизняної науки, так як обґрунтувати це положення неможливо – немає жодного джерела, яке би містило необхідні підтвердження такої гіпотези"¹¹⁰.

На сьогодні єдиною обґрунтованою версією, яку підтримує більшість дослідників, є скандинавська або фінська етимологія назви *Русь (Ruotsi, Roots)*¹¹¹. Попри те, що проблема етимології назви *Русь* надалі залишається дискусійною¹¹², на даному етапі до-

¹⁰⁵ *Вяземский П.* Ходили ли скандинавские пилигримы на поклонение святым местам через Россию // Филологические записки. Вып. 1–2. Воронеж, 1877. С. 28, 37; *Державин Н. С.* Сборник статей и исследований в области славянской филологии. Москва-Ленинград, 1941. С. 32; *Otrebski J.* Русь // *Lingua Rosnaniensis*. V. 8. 1960. S. 219–229; *Вишинбахов В. Б.* Топонимика и некоторые вопросы Древней Руси // Всесоюзная конференция по топонимике СССР, 28 января–2 февраля 1965 г. Ленинград, 1965. С. 85–88.

¹⁰⁶ *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка. С. 389.

¹⁰⁷ *Стрижак О.* Русь. С. 120–124.

¹⁰⁸ *Седов В. В.* Славяне и иранцы в древности // История, культура, этнография и фольклор славянских народов. VIII Международный съезд славистов. Доклады советской делегации. Москва, 1978. С. 232–237.

¹⁰⁹ *Rospond S.* *Miscellanea onomastica Rossica* // Восточнославянская ономастика. Исследования и материалы. Москва, 1979. С. 43–47.

¹¹⁰ *Понов А. И.* Названия народов СССР. Введение в этнонимистику. Ленинград, 1973.

¹¹¹ *Mägiste J. F.* Ruotsi, estn. Roots m. m. I de finsk-ugriska Språken // *Arkiv för nordisk filologi*. Bd. 73. 1973. S. 200–209; *Goehrke C.* Frühes Ostlaventums / Unter Mitwirkung von U. Kälin. Darmstadt, 1992. S. 156–161.

¹¹² *Schramm G.* Die Herhunft des Namens Rus: Kritik des Forschungsstandes // *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*. Bd. 30. 1982. S. 12–16.

сліджень можна стверджувати, що первинна назва *Русь* таки пов'язана зі скандинавами, а не з поморськими слов'янами.

RUS': SLAVS OF POMORIE OR VARYAGS?

Leontij VOYTOVYCH

*L'viv Ivan Franko National University
1, Universytet'ska Str., Lviv, 79000, e-mail: lev67420@ukr.net
The History of Middle Ages and Byzantine Study Department*

The problems of normanists and anti-normanists' discussion according to researches on etymology of the Rus' on the modern phase are examined in the article. The vulnerable sides of hypothesis of Slavonic (Obodriten) origin of Rurik and Rus' are outlined.

Key words: Rus', Rurik, Obodriten, Vikings, normanism, anti-normanism, Bertinski annals.

РУСЬ: ПОМОРСКИЕ СЛАВЯНЕ ИЛИ ВАРЯГИ?**Леонтій ВОЙТОВИЧ**

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, e-mail: lev67420@ukr.net
Кафедра истории средних веков и византистики*

В статье рассматриваются проблемы дискуссии норманистов и антинорманистов на современном этапе в контексте исследования этимологии названия Русь. Показаны уязвимые стороны гипотезы славянского (ободритского) происхождения Рюрика и Руси.

Ключевые слова: Русь, Рюрик, ободриты, викинги, норманизм, антинорманизм, Бертинские анналы.

Стаття надійшла до редколегії 05.07.2010
Прийнята до друку 24.09.2010